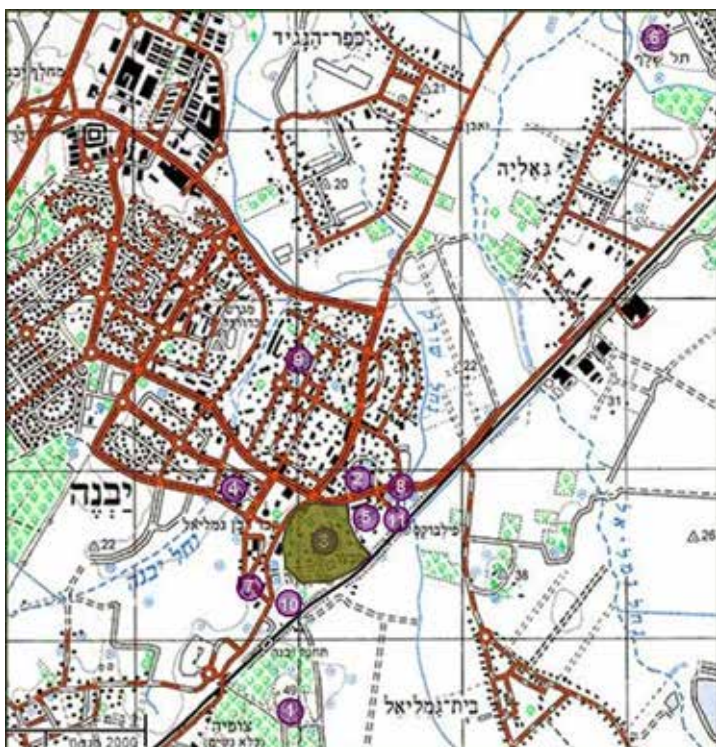

יהונתן צחור

סיפורים גדולים כמנוף לפיתוח אתר ארכיאולוגי - מקרה תל יבנה

מילות מפתח | יבנה, יבנא, איבלין, המחשת אתרים

איור 1 | אתרים ארכאולוגיים בסביבת תל יבנה

הקדמה

לפוסע כיום בשבילי תל יבנה קשה להבחין בתפארת עברו של המקום. התל אמנם טומן בחובו סיפורים רבים ומגוונים, אך השרידים והממצאים בו מועטים ודלים.

ממורשתו הנרחבת של התל ביבנה, ובה ארבע תקופות זוהר, שגשוג ופריחה, כמעט לא נותר שריד, למעט גלי אבנים ומינארט ממלוכי. דלותו החומרית של התל החשוף מנוגדת לעושר הרוחני ולמשמעות המקום בתרבויות שאכלסו אותו בעבר. הפער בין המשמעות הרוחנית של המקום לביטוי הפיזי הדל מאפיין לא רק את התל ביבנה, אלא משמש דוגמה מובהקת לאתרים רבים נוספים שמשמעותם התרבותית עצומה, אולם הם נעדרים כמעט כל ביטוי, רושם או חותם פיזי באתר. במאמר זה אציג עקרונות שפותחו בתהליך התכנון ושימשו אותנו כדי להביא לידי ביטוי את "רוח המקום". עקרונות אלה ניתנים ליישום בתהליכי תכנון לאתרים נוספים, שבהם הממצאים הפיזיים דלים יחסית למשמעותם התרבותית, והם יכולים לשמש כלי לשימור מיטבי של אתרים אלה ולמתן ביטוי פיזי לסיפורים ולנרטיבים מופשטים.

רקע היסטורי

תל יבנה ממוקם בחלקה הדרומי-מזרחי של העיר יבנה המודרנית (איור 1) ובלב אזור עירוני גדול המיועד לפיתוח עתידי נרחב. בשל כך התבקשנו לפתח תפיסת תכנון ראשונית לתל יבנה ולסביבתו, שתשתלב בתכניות פיתוח ובהן בין היתר: הקמת שכונת מגורים מצפון לתל ובמורדותיו, פיתוח תחנת הרכבת ושכונות מגורים חדשות מדרום לתל ומזרח לו, הקמה של אמפיפארק עירוני במורד הדרומי-מערבי של התל ופיתוחו ועוד.

האתר משתרע על פני שטח של כ-80 דונם. בשל מיקומו הסמוך לדרך הים ששימשה ציר מסחר חשוב בין מצרים לסוריה ומסופוטמיה, התקיים במקום יישוב מתקופת הברונזה התיכונה II ונמשך בתקופות הברונזה המאוחרת, הברזל I והברזל II. היישוב במקום נזכר במקרא בשם "יבנאל" והוא שכן בגבול נחלת שבט יהודה¹. בתקופה ההלניסטית שגשג היישוב ביבנה. עדויות לכך קיימות בעיקר במקורות היסטוריים² ופחות בממצא הפיזי. בתקופה זו הפכה העיר לפוליס בשם "ימניה".

לאחר חורבן ירושלים בידי הרומאים הייתה יבנה, כשבעים שנה, מקום מושב הסנהדרין בנשיאות רבן יוחנן בן זכאי וממשיכו רבן גמליאל. בתקופה קצרה זו יבנה הייתה המקום החשוב ביותר ליהודים ומעמדה הרם היה משני בחשיבותו רק לירושלים (החרבה).

איור 2 | יבנה בסוף המאה ה־19 מסגד הכפר הבנוי אבן ברקע בקתות קש ובוץ.
מקור: ארכיון רשות העתיקות, צילום: לא ידוע, שנה: לא ידוע

סיפורים מרכזיים

התל, שטרם נחפר באופן יסודי, הוא היום גבעת חורבות וצמחיית בר בולטת בלב העיר המודרנית. יש ממנו תצפית על כל אזור השפלה הדרומית, חופי פלשת והרי יהודה. ערכו התרבותי וההיסטורי אינו נוכח פיזית באתר.

כדילהכיר את חשיבות המקום צריך להתוודע לנרטיבים התרבותיים השונים שלו. לשם כך בררנו מתוך המחקר ההיסטורי על תולדות האתר שלושה סיפורים מרכזיים עבור שלוש התרבויות והדתות היהודית, הנוצרית והמוסלמית. על אף שסיפורים אלה חקוקים ושמורים בזיכרון התרבותי־ספרותי של המקום, אין להם עדויות פיזיות במקום.

יבנה התלמודית. לאחר חורבן ירושלים בשנת 70 לסה"נ, הייתה יבנה כשבעים שנה למרכז היהודי הרוחני החשוב ביותר. ההנהגה היהודית, בראשות רבן יוחנן בן זכאי, התיישבה במקום והחלה בפעולות השיקום הפיזי והרוחני של העם לאחר החורבן. רבן יוחנן בן זכאי הקים במקום בית מדרש־ישיבה בשם "כרם דיבנה", ובו

בתקופה הביזנטית הגיעה יבנה לשיא גודלה ולאחר כיבושה בתקופה האסלאמית הקדומה היא הלכה והצטמצמה.

בתקופה הצלבנית נקראה העיר **איבלין**, ונבנו בה מבצר וכנסייה מרשימים. הממלוכים הסבו כנסייה צלבנית זו למסגד גדול ושם המקום השתרש **כיבנא**. המינארט של המסגד שרד עד ימינו³. נוסף למינארט נבנו בתקופה הממלוכית גשר רחב מעל נחל שורק הסמוך לתל וכן מאוזוליאום לציון קברו של אבו־הוריירה⁴, המשמש כיום ציון מקום קבורתו של רבן גמליאל דיבנה.

במהלך התקופה העות'מאנית ירד המקום מגדולתו. תיעוד מסוף המאה ה־19 מראה כפר בנוי בקתות בוץ וקש על־גבי התל ובמרכזו מבנה האבן של המסגד (איור 2). בשלהי תקופה זו ובתקופת המנדט הבריטי הפך הכפר **יבנא לעיירה**, בעיקר בשל קרבתו למסילת הרכבת שבין עזה ללוד וליפו. ב־1948 ננטשה עיירה זו במהלך מלחמת העצמאות. יבנה המודרנית הוקמה ממערב לתל ומצפון לו בשטח חולי שלא היה מעובד או מיושב קודם לכן.

איבלין קיבלה את שמה ממקום מוצאה־יבנה, שבה נבנו מבצר וכנסייה. משפחת האצולה ביססה מעמד משפיע בממלכה הצלבנית בכלל ובמשפחת המלוכה בפרט ונכסיה התרחבו והשתרעו מיבנה במערב עד לבקעת הירדן במזרח.⁸

יבנא הממלוכית־עות'מאנית. סיפורה של יבנא הממלוכית החל לאחר כיבוש הארץ מידי הצלבנים. חותמם של הממלוכים נותר ביבנה בדמות 3 מונומנטים מרשימים: מינארט מאסיבי וגבוה שנבנה צמוד לכנסייה הצלבנית כאשר זו הוסבה למסגד במרכזו של ראש התל (איור 3), גשר רחב מעל נחל שורק ומבנה קבר (מאוזוליאום מרשים לציון קברו של אבו־הוריירה (איור 4). רוב בתי העיירה ומבנה המסגד

עוצבו מחדש דפוסי החיים היהודיים המתבססים על תפילות ולימוד תורה במקום הקרבת קורבנות ופולחן המקדש שחרב. מהפך זה שהחלו אותו רבן יוחנן בן זכאי ורבן גמליאל דיבנה, הביא ליצירה היהודית הרוחנית הגדולה של המשנה והתלמוד (העלאת ה"תורה שבעל פה" על הכתב) ולהנצחת יבנה ובית מדרשה כמודל ללמדנות ולסדרי ישיבות בעולם היהודי. "חכמי יבנה" היו במשך דורות שם נרדף לאינטלקטואליות יהודית, מודל לחיקוי ושאיפה להמשכות.⁵

איבלין הצלבנית. לאחר קרב קרני חיטין בשנת 1187, שבו הובס הצבא הצלבני, נפלו ערי הארץ בקלות יחסית לידי של השליט האיובי צאלח א־דין. העיר ירושלים עמדה במצור קצר (21 ימים) אך אינטנסיבי

איור 4 | מאוזוליאום לציון קבר אבו־הוריירה ורבן גמליאל ממערב לתל יבנה | צילום: לא ידוע, 2014

פוצצו בשנת 1953 וכל שנותר מהם אלה גלי אבנים והמינארט בראש התל. יבנא נחקקה בזיכרון תושביה ובצאצאיהם, המשמרים את זכרה עד היום.

האתגר התכנוני

מטרת התכנון הייתה לפתח את התל למוקד של ביקור ופעילות ולשלב במערך השטחים הפתוחים בעיר ובסביבתה, בין פארק נחל שורק ממזרח לפארק הסנהדרין ממערב ולשטחים פתוחים עירוניים נוספים. החזון התכנוני של השימור והפיתוח בתל ובסביבתו הוא חיזוק הזיקה בין התושבים והמבקרים לבין ערכי המקום. זאת באמצעות שילוב של פעילויות פנאי,

איור 3 | המינארט הממלוכי בראש התל לאחר שימורו ב־2010
צילום: אדר' יהונתן צחור, 2014

ואלים מאד, עד שנכנעה בהסכם שבו הורשו הצלבנים לפדות עצמם ולסגת לעכו ללא פגע. בראש המגינים הצלבנים עמד אחד האבירים הבולטים בממלכה הצלבנית באותה התקופה ושמו באליאן מאיבלין (היא יבנה). הצלחתו לשאת ולתת עם הכובש על תנאי הכניעה⁶ וסיפורו המרתק, השזור בסיפור ממלכת ירושלים הצלבנית, מסופר בסרט ההוליוודי 'ממלכת גן עדן' שהופק בשנת 2005.⁷ משפחת האבירים של

ומצויות בשימוש כיום. בתל השתמרו גם שרידים של טכנולוגיות בנייה והשקיה היסטוריות. ערכיו הסביבתיים והנופיים לא נעלמו מעינינו. לתל חשיבות אסטרטגית המתבטאת בתצפית מרשימה ממנו לאזור יהודה ולחוף פלשת. נוסף לתצפית על מקומות שבהם נערכו קרבות במלחמת העולם הראשונה.¹⁰ סמיכותו של התל לנחל שורק ולאתריו מקשרת אותו לרצף גאוגרפי־נושאי מיוחד ומדגישה את ההקשר הסביבתי האקולוגי שלו. לתל נוכחות מרשימה ובשל בולטותו הטופוגרפית הוא נצפה כמעט מכל מרחבי העיר. איכותו האקולוגית של התל היא בצמחייה ובפריחות העונתיות שיש בו המעניקות למקום גם ערכי טבע. בראש התל ובסביבתו הקרובה מספר מבנים בעלי פוטנציאל לשימוש מידי, ללא צורך בבנייה חדשה על גבי התל.

עקרונות התכנון בתל

עקרונות התכנון נקבעו כדי לחזק את ערכי המקום המרכזיים¹¹, באופן שיביא לידי ביטוי את ההיסטוריה שלו. לכל סיפור משלושת הסיפורים שבחרנו להדגיש הוגדר מוקד בתל שבו הוא יסופר. הסיפורים מוקמו ברצף על־פי סדר כרונולוגי, לאורך הדרך הראשית העולה מצפון, עוברת בראש התל ויורדת דרומה. כך הפכה דרך זו לציר זמן (איור 5).

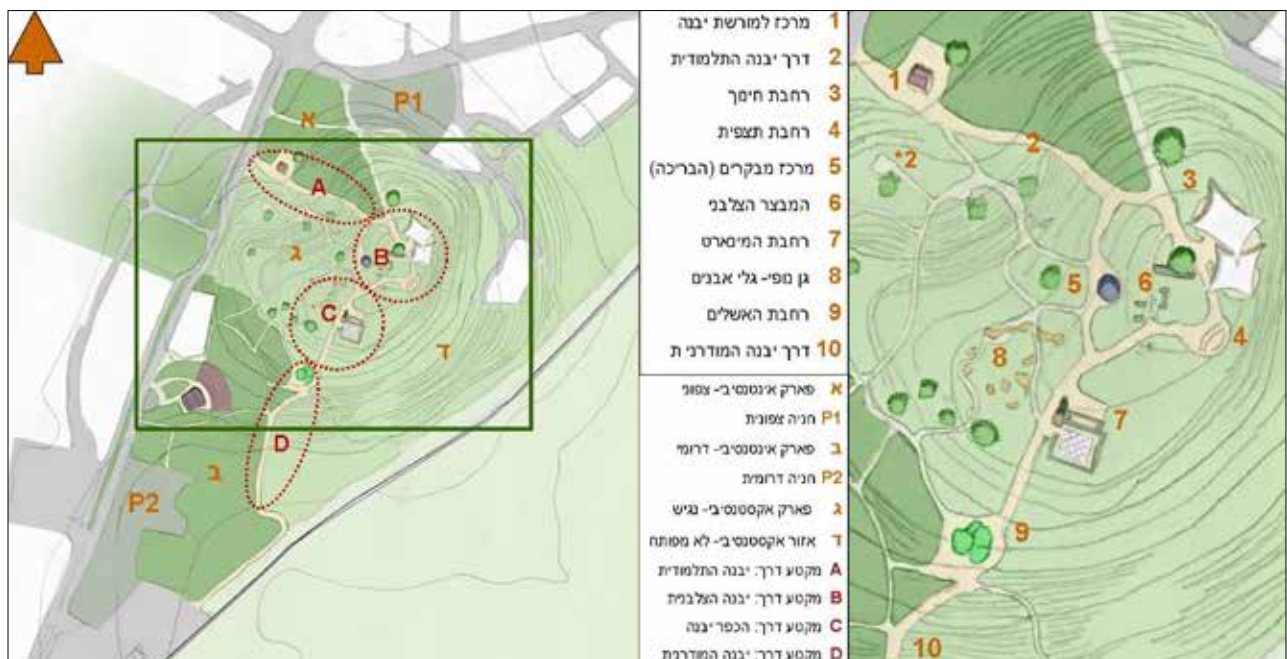
נופש, ספורט ותרבות ושימור אתרי התל ופיתוחם כמוקדי פעילות, תצוגה והדרכה.¹²

האתגר התכנוני הגדול שעמד בפנינו היה לתת ביטוי מוחשי באתר לסיפורים הרב־גוניים ורב תרבותיים העשירים שלמדנו על אף מצבו הפיזי הדליל. נוסף לאתגר מהותי זה הוטל עלינו לאזן בין לחצי הפיתוח של העיר המודרנית לבין הצורך לבטא את רוח המקום.

ערכי המקום

ערכיו ההיסטוריים והארכיאולוגיים של התל כוללים את עובדת היותו מיושב ברצף אלפי שנים, ובהן תקופות זוהר בולטות המקנות למקום את חשיבותו התרבותית. ערך נוסף הוא הפוטנציאל המחקרי המצוי בתל, שחפירתו הארכיאולוגית טרם מוצתה.

לתל יבנה ערכים אדריכליים ואורבניים. היות התל שטח פתוח בסביבה אורבנית מבליטה את נוכחותו כ"ריאה ירוקה" בעיר בת ימינו. בתל ובסביבתו נותר מספר מצומצם של שרידי מבנים עתיקים והיסטוריים מרשימים: מונומנטים ממלוכיים, מבנים ואלמנטים מנדטוריים ועוד. מיקומו של התל בצומת דרכים ארצי חשוב וסמיכותו למסילת הברזל מדגישים את חשיבותו במרחב הכולל. נוסף לכך, מצאנו כי שלד המרקם האורבני של הכפר השתמר במספר היבטים־בפרצלציה ובחלוקת השטח אז והיום, בצירי תנועה־רחובות, כיכרות, דרכים בשולי התל הניכרות

איור 5 | תכנית פיתוח מוצעת לתל יבנה | תכנון: אדר' יהונתן צחור, 2014

עות'מאנית ואילו המקטע הרביעי - מקטע D פונה מסיפורי העבר להווה ולעתיד של יבנה החדשה. מקטע־דרך A ואזור "יבנה התלמודית": (איור 6) תחילתו של קטע הדרך הראשון בכניסה הצפונית הראשית לתל, והוא נמשך ומגיע עד לראש התל מצפון.

איור 6 | מקטע יבנה התלמודית | תכנון: אדר' יהונתן צחור, 2014

בקטע דרך זו שזורים ארבעה מוקדים. האמצעים המגוונים שבהם השתמשנו להציג את נושא מקטע דרך זו - יבנה התלמודית, באים לידי ביטוי בטיפול השונה בכל אחד ממוקדי הדרך במקטע זה. לנושא התלמודי משויך גם האזור שמדרום לדרך ראשית זו. כך למשל הצריף, הממוקם בכניסה הצפונית ובמורד התל, יועד, כמוקד הביקור הראשון בתל, לשמש מרכז תיירות ושלוחת מכון מחקר ולימוד תלמודי. המרכז בכניסה לתל יספק שירותי מזון, מזכרות ועוד למבקרים בתל. שלוחת מרכז המחקר התלמודי תאפשר חקר של המקורות התלמודיים השונים ולימוד פעיל על־ידי הפעלת מרכז למידה פתוח לציבור.

אמצעי נוסף במקטע זה הוא הפיכתו של קטע דרך זו לציר זמן כפול - תלמודי ותקופתי: הדרך העולה לראש התל תעוצב כ"ציר זמן" הממחיש את היצירה היהודית בתקופה התלמודית, ומציג את האירועים ההיסטוריים שהתרחשו בו בזמן במהלך תקופה זו (הרומית והביזנטית). ציר הזמן יעוצב ע"י שוליו: מחד גיסא תוצג יבנה על חשיבותה ודמויותיה בעולם המשנה והתלמוד (רבן יוחנן בן זכאי, רבן גמליאל, "תקנות

עיקרון נוסף הוא שהתכנון יתחשב ברקמה האורבנית של הכפר שחרב, וכי התל יתחבר לסביבתו בתוואי הדרכים ההיסטוריות שלמרגלותיו. למוקד מרכזי נבחרה רחבת המינארט (בשטח המסגד) שבראש התל. במוקד זו יובאו לידי ביטוי כלל ערכי המקום השונים, המשולבים זה בזה.

עקרונות תכנון נוספים קובעים את אופי הכניסות הראשיות לתל, המנתבות את התנועה העירונית מהשכונות הקיימות מצפון וממערב לתל והעתידות לקום מדרום לתל וממזרח לו, ובעיקר את היררכיית הצירים, הדרכים והשבילים. אלו כוללים דרך ראשית, החוצה את התל בקו הרכס ומחברת בין המוקדים השונים. דרך זו תוגש ברוחב ובשיפוע מתאימים לכול. כן נקבעו כללי תכנון לדרכי המשנה, המחברות את מוקדי התל לשטחים בפיתוח אינטנסיבי המאפשרות תנועה משנית ברחבי התל־שוטטות, שהייה ומנוחה בין מוקדי התל.

העקרונות שנקבעו לתכנון התל מייעדים את שימושי הקרקע בתל לשטח ציבורי פתוח, ואינם מאפשרים בנייה בתחום התל. עקרונות אלה מחלקים את תחום התל בין ראשו ומרכזו לבין שוליו ומורדותיו הצפוניים והדרומיים לעומת המזרחיים והמערביים. בכל אזור הוגדרה רמת ההתערבות והפיתוח: מורדות התל לכיוון צפון ולכיוון דרום אופיינו בפיתוח אינטנסיבי ויועדו לשמש פארקים עירוניים הכוללים שימושי נופש, ספורט, תרבות ופנאי, בעוד שמרכזו של התל ומורדותיו המערביים, הפונים לעיר המודרנית, אופיינו בפיתוח אקסטנסיבי הממשיך את השטח הציבורי הפתוח העירוני שממערב לתל. המורדות המזרחיים של התל יועדו להישאר "ריאה ירוקה", שטח טבעי ללא פיתוח.

רצף סיפורים על ציר זמן

הפיכתה של הדרך הראשית העוברת בראש התל לציר זמן, הכולל לאורכו את סיפורה של יבנה לתקופותיה וסיפורה המרכזיים, נעשתה כאמור באמצעות חלוקת הדרך לארבעה מקטעים נושאים אשר סומנו D-A. כל מקטע עוסק בסיפור תקופה מרכזית של האתר: מקטע A עוסק ביבנה התלמודית, מקטע B עוסק באיבלין הצלבנית, מקטע C עוסק ביבנא הממלוכית

איור 7 | ציר זמן תלמודי בעלייה לראש התל | איור: אדר' יהונתן צחור, 2014

הצלבנית שהפכה למסגד. רחבת התצפית תשמש מוקד התכנסות לאחר העלייה לראש התל (מצפון). מנקודה זו יש תצפית לצפון, שמתאימה לציון סיפורה של ממלכת הצלבנים וחשיבותה של איבלין. רחבה זו ממוקמת סמוך לקטע קיר צפוני של המבצר, שהוא השריד הפיזי היחיד מתקופה זו בתל, ותאפשר גישה אליו והסבר עליו. רחבה גדולה זו תשמש קבוצות

יבנה", "כרם דיבנה" וחכמי יבנה) ומאידך גיסא יוצגו מאורעות התקופה שהתרחשו בו בזמן בעולם הרומי-ביזנטי והבבלי. (איור 7)

שני מוקדים נוספים במקטע "יבנה תלמודית" משותפים גם למקטע הדרך הבא של "איבלין הצלבנית", והם: תצפית מוצלת ומרכז מולטימדיה חדשני. במוקדים אלה יעסקו בנושאים המופשטים

איור 8 | רחבת תצפית מערבה | איור: אדר' יהונתן צחור, 2014

וכיתות לימוד כמקום התכנסות ולימוד בראש התל. רחבת תצפית נוספת הפונה למערב (איור 8), תשמש לסיפור הקרבות ההיסטוריים שהתרחשו למרגלות התל בתקופה הצלבנית ולתיאור תפקידה של איבלין בגבול הממלכה הדרומי, נוכח החיכוך והקרבות עם הפאטימים שישבו באשקלון. במקטע זה, המספר את סיפור איבלין הצלבנית, קיים

יותר של תקופה זו, ובהם התחלתה המחודשת של היהדות, נוכח תצפית על יבנה המתחדשת וכן המחשת חשיבותה של יבנה האינטלקטואלית כ"אוקספורד" עברית.

מקטע דרך B ואזור "איבלין הצלבנית": מקטע זה של הדרך מתחיל ברחבות תצפית בחלקו הצפוני של ראש התל, ונמשך עד למינארט - מיקום הכנסייה

של הכפר. (איור 11)

מקטע דרך D ואזור "יבנה המודרנית": מקטע הדרך האחרון נמשך מהמינארט עד ליציאה הדרומית למרגלות התל. כאמור לעיל, נושא מקטע רביעי זה הוא התחדשותה של יבנה ובנייתה של עיר מודרנית.

איור 10 | רחבת המסגד והמינארט כמוקד מרכזי בראש התל
איור: אדר' יהונתן צחור, 2014

מבנה בטון עגול, ששימש בריכת מים, אותו ייעדנו (לאחר שיפוצו והסבתו) לתפקד כמרכז מולטימדיה (איור 9), המנצל את מיקומו ואופיו העגול והאטום להקרנת סרטים שונים העוסקים בתל ובתכניו ולהקרנת הסרט "ממלכת גן עדן" העוסק בסיפור איבלין והאביר

איור 9 | מרכז מולטימדיה חדשני במבנה בריכת הבטון העגולה
איור: אדר' יהונתן צחור, 2014

איור 11 | גן נושאי בין גלי האבנים בראש התל.
איור: אדר' יהונתן צחור, 2014

במקטע זה מוקד הצללה טבעית - רחבת עצי האשל הגדולים בדרום התל. התכנית מציעה, כי מקום זה ישמש גן משחק, בתווך שבין אזור הפיתוח האינטנסיבי הדרומי, הנבנה כאמפי־פארק עירוני, למרכז התל.

באליאן. המוקד העיקרי של מקטע זה הוא המבצר הצלבני. מתחם המבצר טרם נחפר ונחקר כראוי, ונותרו בו שרידים מועטים הגלויים לעין. מוקד זה יהפוך למרכז החפירה והמחקר הארכיאולוגי העתידי בתל. זו תתבצע בשיתוף הקהילה והתושבים כחפירה ארכיאולוגית חינוכית־קהילתית. מוקד נוסף, המשותף גם למקטע הדרך הבא, הוא רחבת הכנסייה הצלבנית שתשמש רחבת הסבר ושהייה למבקרים בתל.

מקטע דרך C ואזור "יבנה הממלוכית־עות'מאנית": המקטע השלישי כולל את מרכז התל, בין רחבת המינארט לגלי האבנים ממערב לו. במרכזו מצוי המינארט, הרכיב הבולט ביותר בתל. מקום זה יהפוך למוקד מרכזי, המאגד את כל ערכי התל המגוונים. במוקד זה תמוקם רחבה מוצלת במתאר מבנה המסגד ההרוס ותתאפשר גישה לתצפית וביקור במינארט. (איור 10)

אלמנט נוסף הבולט בראש התל הוא גלי האבנים, שרידי בתי העיירה שנהרסו הם כיום רכיב נופי בולט במרכז התל. אזור זה יפותח כגן נופי שיכלול שבילים סביב גלי אבנים אלה וחיבורם בשבילי משנה למוקדי התל, תוך שימור זיכרון המבנים ושימוש בשלד הרחובות המקורי

הלכתית לכאורה, בדיני טומאה וטהרה, מתפתחת לדיון ולעימות אמוצינולי ועקרוני בין החכמים והיא מוכרעת בנידויו של רבי אליעזר בן הורקנוס, מבכירי תלמידי של רבן יוחנן בן זכאי, שסירב לקבל את הכרעת הרוב. חשיבותו של הסיפור היא ברבדים השונים שהוא

כן ייעדנו את המשך הדרך דרומה להמחשת נושא המים בתקופה המודרנית ואת שלל טכניקות השאיבה המגוונות (בורות, בארות, תעלות השקיה, בתי באר ובתי משאבה מנדטוריים) שנמצאו בתל. באמצעות נושא זה תוצג התפתחות העיר המודרנית מתקופת המנדט עד ימינו.

המחשת הסיפור התלמודי

הסיפור המופשט של יבנה התלמודית, על אף היותו גורם מרכזי ומכריע ברצון לפיתוח התל ושימורו, היה גם הקשה ביותר להמחשה באופן פיזי באתר. התלבטנו כיצד נוכל לתת ביטוי לערכים כמו אינטלקטואליות, למדנות ורוחניות מתחדשת בעלת מסורת עבר שמורה היטב, איך להעביר את מסר המקום ורוח המקום. לשם כך נדרשנו לזקק עוד יותר את הסיפור התלמודי של יבנה כדי לקבל סכמה רעיונית ברורה ופשוטה.

הגענו לסכמה זו כאשר הבנו לעומק את מהותו של מושג ה"תלמוד" - שיטת לימוד עתיקה וייחודית המתבססת על מושג ה"מחלוקת" כאמצעי הלימוד והחידוד המוביל. דרך המשא והמתן האינטלקטואלי ("שקלא וטריא") היא הבאת "סוגיה": הצגת דילמה ופריסת דעות ודרכים לפתרונה. משהגענו לתובנה זו קל היה לנו לתרגם אותה לסכמה פיזית: ההולך בדרך חייו נתקל תדיר בצומתי החלטה, ועליו להכריע האם פניו לכאן או לשם, משבחר האדם את בחירתו והלך לדרכו, ימשיך עד שייתקל בצומת ההכרעה הבא וכך הלאה.

על פי סכמה זו יצרנו מערכת שבילים ובה התפצלויות ומפגשים רבים. בכל מפגש ופרשת דרכים הנחנו סוגיה תלמודית מימי יבנה, על שילוט המחשה בעיצוב מותאם. הסוגיות שנבחרו ממחישות לא רק את אופן הלימוד והבחירה בדרך זו או אחרת, אלא גם מדגישות ומציגות דילמות עקרוניות העולות מהדיון התלמודי. הרעיון שהתגבש היה להשתמש בדילמות העתיקות הרלוונטיות גם לימינו אלה בסוגיות העוסקות בנושאי לאום וחברה, יחסי מיעוט ורוב, גלות וגאולה וכד' ולהציף אותן. (איור 12)

דוגמה מובהקת לסוגיה תלמודית לדיון באחד מצומתי השבילים במערכת שיצרנו, הוא "מעשה תנורו של עכנאי", המתרחש ביבנה התלמודית ומופיע בתלמוד (בבא מציעא נט ע"ב). סיפור זה מספר כיצד מחלוקת

- ① יציאת רבן יוחנן בן זכאי מ-ים בעיצומו של המרד הגדול (כתובות ס)
- ② מחלוקת רבן יוחנן והצדוקים: כתיב הקודש ביהדות (משנה י"ד ד)
- ③ מחלוקת רבן יוחנן והצדוקים: מסגרת פסיקה אחידה לכל זרמי היהדות (בבא בתרא קטו)
- ④ מפגש רבן יוחנן ואספסינוס ובחירתו ביבנה (גיטין נו)
- ⑤ רבן יוחנן כממשיך בית הלל (מכילתא דר' ישמעאל יתרו)
- ⑥ תקנות רבן יוחנן לאחר החורבן: המקדש והמדינה (משנה ר"ה ד)
- ⑦ מחלוקת התקנה התשיעית (ראש השנה לא)
- ⑧ פולמוס קידוש החודש: רבן גמליאל-ר' עקיבא ור' יהושע (משנה ר"ה ב)
- ⑨ תנורו של עכנאי מחלוקת ר' יהושע ור' אליעזר בן הורקנוס (בבא מציעא נט)
- ⑩ מחלוקת הגדה של פסח וקורבן פסח (רבן גמליאל וחכמים)
- ⑪ הדחת רבן גמליאל מהנשיאות (משנה ברכות ד)

איור 12 | מערכת השבילים התלמודיים | תכנון: אדר' יהונתן צחור, 2014

מכיל. הסוגיה התלמודית עוסקת ביחס העדין בין רוב ומיעוט, בצדק ובחסד ובסמכות הפסיקה והחקיקה. הכרעת הסיפור, כקביעת חז"ל בדבר הכרעת רוב קובעת, הגוברת אף על הוכחות שמימיות, תומצתה בביטוי "לא בשמים היא".

קביעה זו הכריעה סופית מחלוקת היסטורית בין בית הלל לבית שמאי בדבר הסמכות לקבוע את ההלכה על פי רוב מחכמי הסנהדרין, כפי שנקטו בית הלל (ולא ע"פ דעת גדולי הדור כדעת בית שמאי). כישלון המרד הגדול שניהלו בעיקר בידי קנאים מבית שמאי, והצלחתם של הפרושים כרבן יוחנן בן זכאי מממשיכי בית הלל, להקים מחדש את הסנהדרין בעיר יבנה לאחר החורבן ולהרכיב רוב מוצק של חכמי הסנהדרין, קבעה את אופיה של ההלכה לדורות.

סיכום

פעיל ומרכז למידה מתפקד הפתוחים לציבור. התכנון הראשוני לתל יבנה מאפשר לאתר להיות בעל אופי מגוון ושימושים רבים: הפארק מרובה האזורים אינו רק אתר יומימי לגרים בעיר, הוא יתפקד גם כאתר חינוכי לימודי. מורכבות התכנון בתל הובילה ליצירת שלבים בפיתוח, בהתאם לתקציב, לצרכים המיידים והאפשריים ובהתאם לממצאי החפירה הארכיאולוגית העתידית בתחום המבצר הצלבני. מיקומו של האתר בלב העיר הוא גורם מדרבן למעורבות הקהילה והתושבים - תלמידים כבוגרים יחדיו - להיות שותפים בעיצוב, בפיתוח ובחשיפת המקום. המסקנה העיקרית והמפתיעה שהגענו אליה בתהליך זה מעלה, כי הצגתו של אתר ארכיאולוגי אינה מחייבת את חפירתו וממצא פיזי ש"יוכיח" את סיפורו של המקום. הצגת רוח המקום ושחזור אינם תלויים דווקא במצבו הפיזי של המקום, אלא בסיפור שהוא מכיל ודרך החוויות שניתן להעניק למבקרים באתר באמצעות יצירת חוויה מלמדת.

הקושי התכנוני הגדול שעמד בפנינו כיצד להביע באופן פיזי את ערכי המקום וסיפוריו הגדולים, שאינם מגובים בממצאים נראים לעין נפתר באמצעות זיקוק הסיפור לסכמה גרפית עקרונית. סכמה זו תורגמה לתכנון פיזי. במקרה תל יבנה, הסיפור התלמודי, על אודות ידע ואינטלקטואליות המושגים בשיטת לימוד ייחודית ("תלמוד"), הפך למושגים ברורים ומוכחנים (סוגיה, מחלוקת, משא ומתן, דרך־חיים) אשר קיבלו ביטויים בתל בצורת צומתי החלטות.

את הדילמה, כיצד ניתן לחבר ולתווך בין המבקר המודרני בהווה לסיפורי העבר, פתרנו במגוון דרכים וטכניקות: באמצעות העברת סוגיות מפתח באופן מוחשי, באמצעות "חיבור דרך הרגליים" דוגמת מערכת "שבילים תלמודיים" או הקמת גן נושאי סביב גלי האבנים, בהנגשת תכנים במרכז מולטימדיה והמחשה מודרני; ביצירת מרחבים להדרכות חופשיות ברחבות פעילות מוצלות ובתצפיות; ובהצעה להקים מכון חקר

הערות

- 1 ספר יהושע טו.
- 2 מקבים א' ד, טו. מקבים א' י, סט-פט. מקבים ב' יב, ח-ט.
- 3 המינארט הממלוכי עבר שימור בשנת 2010. תכנון: אדר' דניאל אבוחצירה, ביצוע: צגאי אסמאין וצוות ממינהל השימור ברשות העתיקות.
- 4 על פי המסופר בקוראן ובמסורת האיסלאם אבו־הורירה היה חברו הקרוב של הנביא מוחמד.
- 5 בן גוריון השווה את יבנה לאוקספורד של תקופתה. בשנת 1932 הקים יהושע בורנשטיין הוצאת ספרי לימוד בשם "יבנה".
- 6 האביר מאליאן מאיבלין השתתף בקרב קרני חטיין, והיה מהבודדים שהצליחו להימלט ולהציל עצמם בקרב זה. הגעתו לירושלים הייתה במקרה בעת שחיפש את בני משפחתו.
- 7 הסרט מתאר נאמנה את המהלכים ההיסטוריים ואת הדמויות המרכזיות בתקופה זו.
- 8 משפחת איבלין שלטה בין היתר בסניוריות של רמלה, לוד ושכם.
- 9 תל יבנה - תכנון ראשוני לאתר וסביבתו, מינהל השימור רשות העתיקות, עמ' 76.
- 10 קרב עיון קרה למרגלות תל יבנה ומצפון־מזרח לו.
- 11 תל יבנה - תכנון ראשוני לאתר וסביבתו, מינהל השימור רשות העתיקות, עמ' 77-79.

רשימת מקורות

- טקסל א' 2004. **יבנה - היסטוריה וארכיאולוגיה**. בתוך מ. פישר עורך. יבנה, יבנה־ים וסביבתו, מחקרים בארכיאולוגיה ובהיסטוריה של מישור חוף יהודה. תל־אביב. עמ' 63 - 91.
- משיח א', צחור, י' 2013. **תל יבנה - תכנון ראשוני לאתר וסביבתו, מינהל שימור רשות העתיקות** (דוח תכנון).
- ספרן י' 2008. **יבנה ברוק - סיפורה של עיר**. יבנה.
- פלדשטיין, א'. שמואלי, א' 2011. תל יבנה - דוח סופי. חדשות ארכיאולוגיות, **חפירות וסקרים בישראל 123: 91-95**.
- קפלן י' 1957. סקר ארכיאולוגי של אזור יבנה. **ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה** כא: 91 - 95.
- מידע גרפי והיסטורי**
- אדר' דניאל אבוחצירה - ארכיון תמונות, תכניות ומסמכים.
- אדר' לבנה שואף - ארכיון תמונות, תכניות ומסמכים.
- ארכיון רשות העתיקות, צילומים מתקופת המנדט הבריטי 1920-1948.